

2005. GADS
59. SĒJUMS

3. NUMURS

Latvijas Zinātņu Akadēmijas
Vēstis

A DAĻA

SOCIĀLĀS UN HUMANITĀRĀS ZINĀTNES

SECTION A

HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ISSN 1407-0081

NEPARASTĀKI KULTŪRVĒSTURES AVOTI MISIŅA BIBLIOTĒKAS FONDOS

Velga Kinca,

LAB Misiņa bibliotēkas galvenā bibliotekāre

Atslēgas vārdi: *novadu un trimdas prese, Dziesmusvētku ceļveži, Lauksaimnieku adresu grāmata, trimdas latviešu atmiņu grāmatas, matemātikas grāmatas, ābece analfabētiem, specfondā ievietojamo grāmatu saraksti*

Vairākus gadu desmitus strādājot Misiņa bibliotēkā, ir nācies saskarties ar visdažādākā satūra atšķirīgā vietā un laikā izdotām grāmatām un periodiku. Nereti ir novērots, ka pilnīgi negaidītos izdevumos ieraugāmi nozīmīgi un interesanti kultūrvēstures fakti vai pat veseli apcerējumi. Šīs publikācijas nolūks ir pievērst uzmanību kādai daļai no visa minētā, nepretendējot uz zinātnisku pētījumu, bet daloties ar bibliotekāra praktiskajā ikdienas darbā sastapto. Aplūkotie avoti apskatīti ļoti nosacītā dalījumā.

Raksti un periodika Dundagas novadā

Laimīgas sagādīšanās pēc Misiņa bibliotēkas fondos ir nonākuši Kubalu (Kubeles) skolas – muzeja raksti, izdoti 1996. gadā – ar muzeja pārziņa Ivara Abaja gadību. Šajā rakstu krājumā publicētas Krišjāņa Barona māsas mazmeitas Sofijas Dravnieces mūža atmiņas; tajās dokumentēts laiks no 20. gs. sākuma līdz apmēram 60. gadiem, ietverot bēgļu gaitas Pirmā pasaules kara laikā un izsūtījumu Sibīrijā. Bet īpaši vēlos izcelt krājuma 2. daļu, kur Dundagas izloksne nodrukāti desmit Sofijas Dravnieces vēstījumi par dažādiem notikumiem un faktiem tuvākajā apkārtnē (izloksnes nepratējiem dots teksts arī t.s. literārajā valodā), piemēram, *Kubal skuol no 1903. līdz 1907. gād, Mazmārs tirgs Dunķē, Pa laik noteikšēn, Povsar dārb.* Šo apceru vidū kultūrvēsturiski visnozīmīgākā ir *Dundags pagast Pēter-Kužņik ap 1910.–1914. gād.* Tas ir detalizēts vēstījums par autores senču mājām Pēterkužņiekiem līdz ar sētas plānu. Sīki aprakstīts pagalmis, trīs veidu žogi, dzīvojamās mājas uzbūve (arī plāns) līdz ar jumta, griestu, bēniņu, grīdas, logu, durvju, trepju utt. attēlojumu. Tikpat sīki raksturota arī

katra saimniecības ēka: rija un piedarbs, klēts, pirts, stalli (Dundagā nelieto vārdu *kūts*), liels šķūnis – kā tās būvētas un kas tajās atradies. Sevišķi interesanta ēka ir bijusi *dāre* (neizdevās atrast par to ziņas nevienā etnogrāfiskā Latvijas sētas aprakstā). Tā ir graudu kalte, domājams, radusies pēc tam, kad vairs nekūla rija un tāpēc graudi netika īpaši žāvēti. Tās uzbūve diezgan sarežģīta: “Dāre bija augsta ēka ar bieziem akments mūriem, šķindeļu jumtu. (..) Priekšā bija liela četrstūra telpa. (..) No durvīm pa kreiso roku bija akmens mūra šķērssienu, kas gāja vēl augšā otrā stāvā. Šajā sienā pašā vidū apakšā bija krāsnsmute, bet tai katrā pusē augstas durvis. Kad žāvēja labību, krāsns kūrās visu dienu. Pa šīm durvīm iegāja divos šauros, garos un augstos kambaros (..) divu stāvu augstumā. Starp šiem kambariem vidū bija krāsns visā kambara garumā un augstumā. Katrā pusē krāsniņ, katrā kambarī bija plaukti, viens virs otra līdz pat griestiem. Šajos plauktos žāvē labību. .. Krāsns telpai apakšā bija sānos mazas zemas durvis. Pa šīm arvien bija jāpaskatās, vai kur dzirksteles neredz. Tas nedrīkstēja būt, tad varēja sākt degt graudi un izcelties ugunsgrēks. No dāres priekštelpas pa trepēm gāja uz otru stāvu. (..) Pie šķērssienu bija trepes uz trešo stāvu –

dāresaugšu. (..) Dāresaugšā bija ķieģeļu skurstenis pašā vidū. Grīda bija līdzena no gludiem dēļiem, bez šķirbām. No skursteņa uz katru pusi gāja divas rindas ap 20 cm plati, pusotru metru gari caurumi. Te bēra graudus uz žāvēšanu. Ar maisiem tos nesa augšā un bēra caurumos iekšā. Gaudi bira plauktos (..), kamēr visi plaukti bija pilni. Zem paša pēdējā plaukta bija aizšaujama. (..) Kad gaudi bija izžuvuši, tad pie šī aizšaujamā piekarināja maisu, attaisīja to vajā un laida, lai gaudi birst maisā. Augšā gaudi žuva labāk kā apakšā. Tāpēc vajadzēja labību pārbērt. Tad kādu maisu apakšā nolaida un nesa augšā uzbērt. (..) Otrā stāvā zem trepēm uz dāresaugšas krāsns sienā bija ietaisīts smuks skapītis ar stikla durvīm, tur stāvēja termometers. (..) Bija stingri noteikts, līdz cik grādiem siltums drīkstēja būt. Vienu dāri žāvēja divas dienas. Vienā dārē uzreiz varēja izžāvēt 48 pūrus labības. (..) Dāri kurināja ar sausu bērza malku.” [4, 69–85]

Varbūt etnogrāfijas speciālistiem ir zināms, kā graudus žāvēja citos Latvijas novados, kur līdzīga ēka, šķiet, nav pieminēta.

Tajā pašā Dundagas pagastā ir savs laikraksts “Dundadziņš”. Jau ar pirmo numuru 2001. gada novembrī tā redaktors Alnis Auziņš sāka ciklu “Cimos” šī vārda abās nozīmēs: dodas ciemos pēc kārtas uz visiem 39 Dundagas ciemiem. Katrā šī cikla lappusē ir Dundagas pagasta kopējā karte, kurā iezīmēts katrā reizē apcerētais konkrētais ciems. Tad šis pats ciems rādīts atsevišķā kartē ar visām mājām un citiem objektiem – esošiem un vairs neesošiem (diemžēl neesošo ir ļoti daudz, tāpēc apraksti par tiem ir ļoti būtiski). Alnis Auziņš ir savācis visdažādākos materiālus – vēsturiskas ziņas, atmiņas par mājām, muižām, skolām, dažādiem notikumiem visādos laikos, atsevišķiem cilvēkiem un veselām dzimtām. Ir arī fotomateriāli. Daži piemēri no aprakstītajiem ciemiem.

Sumburniekos bija pat sava grāmatu spiestuve. Tur mēdza jautāt – vai jūs sienu jau sadzīvojāt?

Dūmelē Ulmaņa laikos gribējuši ieviest ziemeļbriežus, bet tiem bija par karstu.

Vīdelē – baptistu centrs, no kura daudzi

izceļoja uz Brazīliju. Te vēl atceras t.s. *gucuļu laikus*, kad brauca palīgā novākt 1967. un 1969. gada vētras postījumus mežos.

Sausterē – atrodas slavenā Kubeļu skola, ir dota tās isa vēsture līdz ar skolotāju sarakstu. Šeit bez Ernesta Dinsberga ievērojama persona ir Jānis Dreiberģis (1854–1932), kas 1. Dziesmusvētkos 1873. gadā diriģēja Baltijas skolotāju semināra kori, kad tas pirmo reizi izpildīja Baumaņu Kārļa “Dievs, svētī Latviju!”. No Sausteres nācis arī slavenais Austrālijas krokodilu mednieks Arvids Blūmentāls. Sabdagās – bijis nejauks kolhoza brigadieris Jegorovs. *Voimanšes! Brauca ar savām divričkām un trenkāja vecenes no mājām uz pļavu.*

Neformā – atminas, ka pēc 20. gadu zemes reformas muižnieks teicis – *Čeliet savas jaun-saimnieku mājas uz riteņiem – mēs nāksim atpakaļ.* Padomju laikos Ziemassvētkos bijis jāiet meža darbos, vīri mežā izpušķojuši eglīti ar žāvētām reņģēm un dziedājuši Ziemassvētku dziesmas. Kolhozā iestājoties, atstāja tikai vienu govī, kurai sienu pļaut varēja tikai pēc 22. jūlija.

Laukmuižā – bijis daudz čigānu, kas dzīvojuši lielā nometnē ar teltīm, kurbām, ugunskuriem, dziedāšanu, dejošanu, zirgu jādelēšanu.

Kaļķos – atceras, kā saudzējuši izejamus apavus – baltās tenisa čības. Uz oktobra svētku balli (7. novembrī) gājuši basām kājām un apāvušies tikai pie kolhoza kluba.

Šo piemēru, kas dzīvi raksturo aizgājušos laikus, ir ļoti daudz. [5]

Tie būtu pelnījuši nopietnu pētnieku uzmanību. Nevienu citā pagastu izdevumā nav līdzvērtīgu novadpētniecības materiālu. Turpretī rajonu presē tādi ir. Ļaši pieminams Cēsu rajons ar pielikumu “Novadnieks” laikrakstam “Druva”. No republikas mēroga izdevumiem pieminams žurnāls “Lauku Dzīve”, kurš tieši atmodas sākumā 1988. un 1989. gadā regulāri sniedza publikācijas par dažādiem pagastiem, cilvēku dzīvesstāstiem, piemēram, par ļoniņu cilts likteņiem, par Vaides jūrmaļciemu u.c. Visu 1989. gadu publicēti fotovēsturnieka Pētera Korsaka sagatavoti fotoreprodukciju materiāli.

Kultūrvēsturiski materiāli latviešu trimdas periodikā

Ja Latvijā izdotā periodika ir bibliografēta un tāpēc vieglāk pārskatāma, tad trimdā dažādās zemēs iznākušo žurnālu, rakstu krājumu un avižu saturs glabā daudz neatklātu bagātību. Tā ASV Oregonas štatā 70. gados iznāk dzejniecei Zinaīdai Lazdai veltīts žurnāls "Vilnis", kura saturs ir specifiski literārs, tāpēc bija liels pārsteigums atrast tajā trīs garos turpinājumos publicētu Jura Krīgera (1898–1977) apceri "Kur senās parašas vēl bija dzīvas". Tas ir vēstījums par Rucavas novadu no 20. gs. sākuma līdz Otrajam pasaules karam – par tērpjiem, parašām, valodu, kultūras un saimniecisko dzīvi. Ieskatam daži īsi fragmenti no šīs publikācijas. Atmiņu autors atceras, ka bijusi populāra dziesmiņa ar interesantākajiem pagasta saimnieku uzvārdiem:

Strungs, Buks, Žvingulis,
Vārna, Vašķis, Graudušis.
Ķervis, Ķišķis, Barbanišķis,
Čukanēlis, Bašķis.

Augstākā goda balva bijuši divēji, kas austi 15, 20 un pat 25 nītis. Tad stelles izskatījušās kā ērgeles ar daudziem pedāļiem. Sīki stāstīts par dažādām talkām – mēslu vešanas, rudzu pļaujas, kulšanas un linu apstrādes talkām. Pieminētas daudzveidīgās apģērba īpatnības. Tērpi bija jāvalkā pēc stingri noteiktām tradīcijām. Lindruks bija no labas, vieglas vadmalas melnā, zaļā vai zilā krāsā. Tas bija plats, lielām krokām un tikai līdz kāju puslielēm. Apakšmalā bija piestiprināta ar sarkanu drēbi apšūta virve. Lai tā nedauzītu kājas, tās no pēdas līdz celim tika ietītas zilās sietavās. Virsū vilka smalki adītas zeķes, kas liecināja par valkātājas gaumi un prasmi. Rucavnieču lindruku krokās bijusi kabata, kur glabāta pudelīte ar suktinu – medus brandvīnu. J. Krīgers dod interesantus piemērus no valodas īpatnībām, īpaši apcerot vārdu *lancīt*, kas nozīmē "apciemot un mierināt". Tā E.

Melngaija savulaik nepareizi pierakstītā dziesma skan šādi:

Taisīšu tiltu pār plašu jūru,
Lancišu māsēnu ik vakarā'ī.

Ali juk dod ben pakaštavāt! nozīmē – dod tak nogaršot, un ne katra saimniece prot izcept *maizēnu kā villēnu* (īpaši mikstu maizi).

Bagātas ir atmiņas par kristībām, kāzām un bērēm, kur sajaukušās senās un kristīgās tradīcijas. Neatņemama kristību un kāzu daļa – apdziedāšanās. Autors aprīno dziedātāju prasmi uz vietas sacerēt situācijai piemērotus pantus nevainojamā trohaja vai daktila pantmērā. Etnogrāfiem šos svētku aprakstus būtu interesanti izlasīt un salīdzināt ar citiem.

J. Krīgers atceras, ka Pirmā pasaules kara laikā astoņi gateri caurām diennaktīm zāģējuši egles un priedes, kas tad vestas uz Vāciju. Tā izpostītas milzīgas mežu platības. Pēc kara Rucavā dibinājušās dažādas saimnieciska rakstura un arī dziedāšanas biedrības, bijuši slaveni muzikanti. 30. gados iestudēti Kaudzišu "Mērnīeku laiki", mēģinājumi notikuši visu vasaru, vēlū naktīs. Izrāde bijusi izcils notikums, ko atminējušies gadiem ilgi. [13]

Arī tālajā Austrālijā pavisam neiedomājama izdevumā – "Pa Dejas Ceļu" (1971–1985), kur pārsvarā doti deju uzvedumu tehniskie apraksti, atrodami interesanti Emmas Ozoliņas atmiņu publicējumi. Aprakstītas Lieldienas Tīrzā, arī ģērbšanās paradumi (šūpojoties sietas īpaši skaistas prievītes, vilktas cakinās bikses). Ziemassvētki pieminēti dažādos laikos, gan Rīgā skolas laikā, gan dzimtajā Tīrzā. [25; 26]

Zviedrijā iznākušajā literārajā rakstu krājumā "Zari" (1982–1990) atrodama virkne kultūrvēsturisku un etnogrāfisku apcerējumu. Hronoloģiski senāku laiku atspoguļo tulkojums no 1930. gada zviedru žurnāla "Husmodern", kur stāstīts, kā 1879. gadā no Smolandes zemnieks tirgotājs Gustavs Jansons ar tēvu braukuši uz Latviju pārdot aužamos šķietus. Visvairāk publikāciju ir dzimūšai rīdziniecei Gerdai Naudiņai (1903–1980) par sadzīvi Rīgā

pirms Pirmā pasaules kara, kas parāda ģimenes svētkus, senās parašas, dažādas profesijas. Izteiksmīgs ir apraksts par šuvējām un šuvēju valodu. Tajā laikā bija šādi auduma apzīmējumi: *audekls, pusaudekls, lins, vilna, pusvilna, tūka, katūns, bomuls, kaliko, čičunčā, tulle, kanvā, ševjots, bukstiņš, samts, zīds, žoržets, tafts, zatiņš, musliņš, batists, šangšangzīds, šarmēzs*. Dažādi apzīmējumi cepurēm sarunvalodā: *šjobene, žokene, bonīte, piķamice, volkenšibers, cipcilinds, oktobris, okstiņš, zaķene, publička, papaha*. [20–23]

Vairāk ir apcerējumu par lauku dzīvi dažādās Latvijas pusēs; tā Konstance Krākope-Kļava stāsta par tradīcijām un dzīvesveidu Ziemeļlatgalē ap Viļaku. [11]

Valda Vagale atceras Zemgales māju Džūkstes novadā (ar sētas karti, ēkas plānu, fotoattēliem). [31] Anna Celma atminas svētku un ikdienas ēdienus Vidzemes Jūrmalā. [2] Interesants ir plašais Jāņa Krēšliņa pētījums par vasku. [12] Alvilis Kalnietis sīki apcerējis seno krāsu apzīmējumus Galgauskas izloksnē, neliels piemērs: “Modernais saliktenis *sniegbalts* vecajiem galgausniešiem bija svešs, viņiem bija *audekls balts kā sniegš, maize balta kā kritš* vai – vēl izcilāk – *balta kā nezina kas* (...) Ja Galgauskā zirgam bija “balta spalva”, tad tas bija baltiņš (...), tomēr arī zirgu baltumam var būt piejauktas tumšākas spalvas, tā ir ābolaini, sirmi un salni zirgi.” Līdzīgi dažādās niansēs apcerēta katra krāsa. [10]

Tāpat etnogrāfiskas un kultūrvēsturiskas ziņas atrodamas gan ASV, gan Austrālijā, gan Zviedrijā iznākušos izdevumos, kuru pamatsaturs ir pilnīgi cits.

Ko vēsta pirmo triju Dziesmusvētku vadoņi

1873., 1880., 1888. gada Dziesmusvētki Rīgā bija izcilis notikums tautas pašapziņas celšanā un nacionālās kopības apziņas veidošanā. Pārskatot svētkiem veltītos ceļvežus, var atrast dažas sīkākas kultūrvēsturiskas detaļas.

Tikai pirmajos Dziesmusvētkos apkopoti daudzpusīgi interesanti fakti, jo katrai

dziedāšanas biedrībai bija jāsniedz dažādas ziņas – dibināšanas laiks, kora vadoņa vārds un pamatnodarbošanās, biedru skaits (dziedošo un *klusos*), biedru maksas lielums, *strāpes* maksa par mēģinājuma nokavēšanu, biedrības kapitāls, mēģinājumu biežums un – sevišķi interesanti – bibliotēkā esošo grāmatu skaits. Šīs ziņas salīdzinot, var ieraudzīt daudz interesanta. Visvecākais ir Liezēres koris, dibināts 1853. gadā, tieši Dziesmusvētku gadā dibināts Kroņa Bērzmuižas koris. Koru vadītāji gandrīz visi ir skolotāji, bet ir arī daži ērgelnieki, viens pagasta vecākais, viens skrierveris, viens saimnieks un viens fabrikants. Par *klusajiem biedriem* – daudzviet to nav nemaz vai ir daži, bet Mālpilī ir 19 dziedātāji un 26 klusie biedri. Tos pārspēj Vecpiebalga ar 47 dziedošiem un 183 klusajiem biedriem, kuru vidū ir arī brāji Kaudzītes. Turpretī Lielvārdē *klusos* biedru nav un pirmo basu dzied Miķelis Krogzemis jeb Auseklis. Bibliotēku visās dziedāšanas biedrībās nav. Bagātākās, kurās ir gandrīz visas latviešu valodā izdotās grāmatas, ir Vecpiebalgas, Trikātas un Dzērbenes biedrības. Nez vai kādam bibliotēku vēstures pētniekam būs ienācis prātā šādas ziņas meklēt Dziesmusvētku ceļvedī. [28]

Koristu sarakstus papētot, var apjaust veselas dziedošas dzimtas (to rāda vienādi uzvārdi), piemēram, Aizkraukles korī ir Anna, Dore, Pēteris, Jānis Donberģi; Kokneses korī ir trīs Stučkas vīru balsis; Straupes vīru korī – trīs Mooori; Kroņa Vircavas vīru korī – pieci Veinberģi; Baldones korī – Anna, Trīne, Līze, Jānis Taurītes u.c.

Bibliogrāfs un otro Dziesmusvētku dalībnieks Jānis Misiņš (1862–1945) apliecina: “Mums, jauniešiem, pietika ar to, ka savu tautiskumu apliecinājām, rakstīdami uzvārdus pirms kristītā vārda (Misiņu Jānis, un nevis Jānis Misiņš).” [30, 22]

Interesanti apskatīt dziedātāju sarakstus no šāda viedokļa. Jau pirmajos Dziesmusvētkos ir divi kori – “Līgo” no Dobeles un Rendas vīru koris – kuros visi uzvārdi rakstīti, kā norādījis Misiņš. Tomēr pārsvarā lietoti uzvārdi bez galotnes, piemēram, Taukul, Zāmel. Laikam gan dziedātāju nacionālo jūtu pakāpe bijusi

dažāda, jo vairākos gadījumos vienā un tajā pašā korī uzvārdu rakstība ir dažāda. Piemēri no Irlavas kora: *Pūpēžu Jēkabs, Vēveru Tedžus, Kuplaju Frīcis un Karl Wilk, Johann Mucukaln, Jān Ūsing*.

Var vērot interesantas atšķirības Kurzemes un Vidzemes dziedātāju personvārdos, ja tie uzrādīti (Latgales kori pirmajos Dziesmusvētkos vēl nepiedalās). Par sieviešu vārdiem – Vidzemē tie ir īsāki un latviskāki: Ilze, Maija, Ieva, Ede, Liena, Dārte, Māre, Malva, Laura; specifiski Smiltēnē – Mariņa, Kristiņa, Karliņa. Turpretī Kurzemē dominē Cecīlijas, Amālijas, Otilijas, Matildes, Šarlotes, Sofijas. Bet nelielajā Kalnciema korītī dzied septiņas Emilijas. Protams, ir vārdi, kas atrodami gan Vidzemes, gan Kurzemes koros, kā Lizete, Jūle, Anna u.c. Vīriešu personvārdus atšķirība ir mazāk jūtama – visur dzied Andreji, Mārtiņi, Kārļi, Jāņi, Jēkabi, Indriķi, bet tikai Zemgales pusē ir sastopami šādi vārdi – Daucis, Dāvus, Čipus, Ģedus, Zāmus.

Dziesmusvētku ceļvežos var arī uzzināt, kādi sabiedrībā plaši pazīstami cilvēki ir dziedājuši koros. Jau pieminēti brāļi Kaudzītes un Auseklis pirmajos Dziesmusvētkos un Jānis Misiņš otrajos Dziesmusvētkos. Otrajos dzied arī Dace Akmentiņa (Doroteja Šteinberga), Stērstu Andrejs, Kažoku Dāvis, Jurjānu Juris. Trešajos Dziesmusvētkos piedalās Voldemārs Zālītis (Valdis), Pauls un Aleksandrs Dauges, bet Antons Benjamiņš, vēlākais preses karalis, vada Plāteres Aderkašu kori. [17; 18; 28]

Šķirstot lauksaimnieku adresu grāmatu

1931. gadā izdotā Lauksaimnieku adresu grāmata bez savas tiešās nozīmes ir ievērojama ar to, ka tajā saglabāti vēl nepārveidoti uzvārdi un mājvārdi, kas ir nozīmīga mūsu kultūras vēstures daļa. Darba gaitā šo grāmatu daudzreiz esmu skatījusi, un tieši no vietvārdu viedokļa manu uzmanību saistīja divi pagasti – Sarkanmuižas pagasts Ventspils rajonā (tagad Tārgales un Vārves pagasts, daļēji Ventspils pil-sēta) un Iršu pagasts Madonas rajonā. Sarkanmuižas pagastā 1931. gadā reģistrēts

ap 70 saimniecību, minot to nosaukumus – tāpat kā jebkurā citā pagastā. Taču zīmīgi ir tas, ka vairāk nekā 40 no 70 mājām nez kāpēc nosauktas par būdām. Vai tās pieder t.s. zaldātu zemju īpašniekiem no 19. gs. 2. puses, vai tie ir daudzie jaunsaimnieki Latvijas valstī, man neizdevās noskaidrot. Bet šīm būdām ir ļoti izteiksmīgi nosaukumi, kuros var pat grupēt pēc nozīmes (nosaukumi nesakrīt ar īpašnieku uzvārdiem).

Baložu, Lakstīgalu, Ķīvītes, Pūces, Teteru, Cīruļu, Krauču, Dzeņu būdas; Briēžu, Zaķu, Mežjunkuru, Kazvalku, Runču, Lapsas būdas; Ābolu, Čiekuru, Apšīnieku, Zaļmežu, Priēžu, Lejasrasas, Sila, Meža, Koka, Zīļu būdas, Notāru, Skolmeistaru, Annasvietas būdas; Austrumu, Bērdzārza, Aploku, Kāpmalu būdas u.c. [16, 354–359]

Madonas rajona Iršu pagastā pēc Katrinas II rīkojuma no 1766. līdz 1780. gadam izvietoja vācu kolonistus. Adresu grāmatā 1931. gadā ir reģistrētas 200 mājas, kuras bez izņēmuma ir apzīmētas tikai ar ciparu, piemēram, *Ganguss – māja Nr. 39, Hazenfuss – māja Nr. 1, Šveheiners – māja Nr. 48a, 55a*. Un tā visas divi simti mājas. [16, 220–222]

Šķiet, ka šis piemērs izsaka kaut ko ļoti zīmīgu par latviešu tautas īpatnībām, salīdzinot šajā gadījumā ar vāciešiem. Tātad latvietis dzīvo mājokli, ko pieticīgi sauc par būdu, bet tā ir Lakstīgalu būda, nevis būda Nr. 5!

Šajā adresu grāmatā interesanti papētīt māju nosaukumus Bauskas rajona Vecsaules un Jaunsaules pagastos, jo tajos 15. gs. galvenokārt izmitināja krievņus pēc Bauskas pils celšanas.

Daudzi mājvārdi skan ļoti īpatnēji: *Vecsaulē Ķebenkalniņi, Ķebenbukolti, Callakanboķi, Callakanķeidoņi, Likvertēni, Pavārēnkrīvuškas, Stanušķēnspurķi, Krekļentupuļi, Ķulletēni, Stanušķēngroši*. [16, 486–488] Jaunsaulē *Ķeblišķi, Menušķentupuļi, Krivadas*. [16, 467–468]

Daži vārdi par krievņiem ārpus adresu grāmatas. Tajā pašā 1931. gadā žurnālā "Latvijas Saule" novadpētnieks Zelmārs Lancmanis publicējis slavenā homeopāta Mārtiņa Šimiņa teikto, ka viņa tēvs pratis

krievīņu valodu, pāris rindiņas no dziesmiņas krievīņu valodā – *Tulu teni velgi volka, Non missivli ittule* (Nāču, puisīti, sukāšu galviņu, Būsi tu mans mīļākais). [14]

Kā liecina dzīves apraksti un personīgās sarunas, jaunākos laikos par krievīņu pēctečiem sevi atzīst rakstnieks Dzintars Sodums, gleznotājs Jurgis Skulme, aktieris Uldis Dumpis.

Etnogrāfiskas un kultūrvēsturiskas detaļas dažos trimdas latviešu atmiņu publicējumos

Visdažādākā veida atmiņu krājumi gan tieši, gan pastarpināti sniedz daudz būtiskas informācijas un prasītu īpašus pētījumus un tematiskus attiecīgo faktu apkopojumus. Šajā gadījumā atzīmēšu dažus, manuprāt, interesantus etnogrāfiska rakstura faktus vairāku autoru darbos.

Marianna Leviņa bērniības tēlojumu grāmatā par Nītauri “Kas kaitēja nedzīvot” piemin kādu īpatnēju un aizmirstu līgošanas tradīciju: “(..) saule pludoja pa gala logu istabā, bet lejā, no jāņuguns atgriezdamies, vēl līgoja puīši. Tikai nu viņu dziesma skanēja citādi. Kamēr vakarā pirmo “līgo” locīja un otru vilka: “Lī-i-go, lī-go,” tikmēr tagad viņi vilka pirmo un locīja otru: “Lī-go, lī-go-a” (..)“Kad saulīte uzlekusi, tad vairs nevar dziedāt tā kā vakarā,” paskaidroja visu zinātāja vecmāmiņa.

Šo seno tradīciju tagad reti kāds atceras, taču kādreiz tā Vidzemē bijusi plaši izplatīta, jo to pazina ne vien nītaurieši, bet arī vecmāmiņa, kas te bija atnākusi no citas puses.” [8, 192–193]

Savukārt Frīcis Leviņš atstātājās un nesen izdotajās atmiņās par Dundagas pagasta skolām un kultūralo rosību no 1838. līdz 1901. gadam stāsta, kāds bijis paradums agri pavasarī īsi pirms Lieldienām, saulei norietot: “Tikko rietēja saule un iestājās saulrieta mirklis – dundadznieku “saulsapakše” (vai “saulsapše”), visi audzēkņi pārtraucām

skriešanos, apklusām, bez kņadas salasījāmiem skolas lielajā klasē, nosēdāmiem solos un nodziedājām dažus garīgās dziesmas pantus.” Atmiņu autors atceras, ka tikai dažreiz šajā brīdī klāt bija arī skolotājs; visumā šis paradums jau nāca bērniem līdz no mājām. [9; 10] Mediķis Egons Dārziņš atmiņu grāmatā “Pavasara straumes” atceras, ka bērniībā viņam apvārdota roze: “Bija slimības, kuras vienīgi riebēji varēja ārstēt, kur mācīti ārsti bija neprāšas. Tāda kaite bija roze. Tā nu bija mana slimība. Katru gadu tā mani pa reizei piemeklēja. (..) Reiz roze man bija iekritusi vaigā. Jāiet bija pēc riebēja. (..) Māte pati saģērbās un gāja pēc Leišurtēva. (..) Leišurtēvs lika citiem iziet no istabas, ievilka mani starp saviem ceļiem un glāstīja vaigu un ausi čukstēja vārdus. Uzlika zilo papīru, noziestu ar krītu, lika silti apsiet galvu. Rītā roze bija pazudusi. Vecais vārds skaitīja man ausī lēni un skaidri. Dīvainas stipras lietas man vajadzēja dzirdēt vai redzēt tikai reizi, lai tās neizdzēšami paliktu atmiņā. Vecais Leišurs drīz nomira, paliku viņa vārdu mantinieks. Cilvēks, kam šie vārdi, nevar nomirt, iekāms nav tos atdevis citam. (..) Kļūvis par šīs mākslas īpašnieku, to daudzkārt tiku sekmīgi pielietojis pie sevis un pie citiem. Pēdējais manas mākslas triumfs bija Brazīlijā, nedaudzus gadus atpakaļ. Manā laboratorijā ienāca kolēģis – brazīlietis, ar kaklā pakārtu roku. Apvaicājos, kas rokai vainas. “Roze, chirurgi operēs.” Lūdzu roku parādīt. (..) leteicu viņam nogaidīt līdz rītdienai un atļaut man pielietot kādu nekaitīgu līdzekli. Kolēģis atturīgs, bet bailes no griešanas viņu spiež piekrist. Noplēšu zilai burtnīcai vākus, noziežu tos ar krītu, uzlietu uz rokas un to notīnu ar dvielī. Nākošajā dienā kolēģis ieskrien laboratorijā, roka bez apsējuma: “Jūs esat vai nu ģēnijs, vai burvis.” (..) Esmu jau vecs. Leišurtēva stipros vārdus esmu uzticīgi glabājis šos garos gadus, būtu laiks tos kādam atdot. (..) Nododu tos atklāšanai, varbūt tie kādam noderēs:

Jēzus brauc pa jūru,

Trīs rozēs rokā.

Viena vīta, otra nīka, trešā krita jūrā.

*Tā tev, roze, būs vist, nikt, krist jūrā.
Amen. [3, 242–243]*

Viens no izcilākajiem atmiņu meistariem latviešu literatūrā ir Pēteris Ērmanis; viņa grāmata “Smeldzīgs smaids” pilnībā sastāv no faktoloģiski precīziem, daudzpusīgiem, emocionāliem kultūrvēstures tēlojumiem – par dziesmām, puķēm, sakņu dārzu, ogām, fotogrāfiem, vēstulēm. Piemēram, tēlojumā par fotogrāfiem ir interesanti fakti par foto-darbnīcu “Klio”, par dažādu personu fotografēšanos, par fotogrāfijām presē, par preses 100 gadu jubilejas izstādes veidošanu 1922. gadā. Kultūrvēsturiskiem faktiem ļoti bagāts ir tēlojums par dziesmām – to dziedāšanu gan mājās, gan skolā, gan 1905. gada revolūcijā, gan Pirmā pasaules kara laikā, ir ziņas par dziesmu teksta autoriem dažādās sakarībās utt. Piemērs – par dažām dziesmām ar Raiņa tekstu:

“Par dziesmām ar Raiņa tekstiem man divas neaizmirstamas atmiņas no 1941. gada. Pirmā šāda. Dziesmuvaras koncerts. Oficiālās dziesmas (“Ļeņina partija, Staļina partija” u.c.). Tām aplausi oficiāli, šķidri. Bet tad E. Dārziņa “Lautās priedes”. Aplausi! Kādi aplausi! Dziesma jāatkārto. Koris varenā sparā, tā sakot, akcentēti dzied: Tu lauzi mūs, naidīgā pretvara, vēl ciņa pret tevi nav nobeigta! Pēc atkārtojuma atkal aplausi! (..) Otra dziesma. Pavasaris. Krišjāņa Barona iela. Pakluss brīdis. Gājējiem daudziem nopietnas, apmākušās sejas, arī debess apmākusies. Pēkšņi dziesma: ielā iebrauc vajēja automašīna, kurā neliela latviešu kareivju komanda. Jaunekļi dzied pilnām balsīm: Daugav's abas malas mūžam nesadalās, i Vidzeme, i Kurzeme, i Latgale mūsu. Un šie vārdi skan tādā drosmē un pašātvībā, var teikt, izaicinoši, ka gājēju sejas noskaidrojās. Daži sasmaidās, daži aplaudē. Liekas, saule būtu atspīdējusi, kaut tā nebija. Automašīna attālinās, bet vēl skaidri var dzirdēt: Laime, par mums lemi, dod mums mūsu zemi!” [6, 50–51]

Atmiņu publikācijas ir skaitāmas simtos, un tajās ietvertā informācija ir kultūrvēsturiski ļoti nozīmīga.

Vēstures fakti matemātikas grāmatās

Savdabīgas sava laika vēstures liecības glabā teksta uzdevumi matemātikas grāmatās. Esmu izvēlējusies divus ļoti atšķirīgus laikaposmus. Pirmais piemērs – daži uzdevumi no 1822. gadā izdotās Karla Eduarda Napjerska sastādītās matemātikas grāmatas:

- Pēc likumiem ir izrēķināts, ka uz izkulšanu no viena liela vezuma, kas 6 pēdas augstumā, garumā un platumā, 9 stundas iet un ka gandrīz no katras pūra vietas 4 tādi vezumi iznāk. Cik dienu tad vajaga rēķināt par izkulšanu uz vienu pūra vietu? (Atb.: trīs dienas – uz dienu divpadsmit darba stundas tiek rēķinātas.)

- Kad kuļot no viena vezuma $1\frac{3}{4}$ pūrus rudzu dabū: cik tad nāks no veselas rijas, kur astoņi vezumi ir iesērti? (Atb.: 14 pūri.)

- Uz lielu cilvēku par mēneša uzturu puspūru rudzu un uz bērnu pusē tik daudz rēķina; kad nu kādā mājā seši lieli cilvēki un astoņi bērni dzīvo: cik šiem tad vajaga par mēnesi un cik par gadu? (Atb.: par mēnesi 5 pūri rudzu un par gadu 60 pūri.)

- Pie līnu sukāšanas no poda 5 mārciņus tīru līnu var dabūt; un viens mārciņš smalku savērtu līnu 4 oлектis audekla dod. Cik līnu tad vajaga, ja es 40 oлектis gribu dabūt? (Atb.: 10 mārciņu smalku līnu vai 2 podus nesukātu līnu.) [19, 48–49, 51]

Otrs piemērs – M. Grīšļa 1931. gadā izdotā matemātikas grāmata Padomju Krievijas latviešiem:

- 1928. gadā sāka celt jaunu traktoru gigantu Staļingradā. 1930. g. 17. jūnija partijas XVI kongresa laikā Staļingradas traktorrūpnicas strādnieki nosūtīja b. Staļinam telegrammu, kurā paziņoja, ka šodien noņemts no konveijera pirmais traktors un apsoliņās turpmākos 15 mēnešos izlaist 37 500 traktoru. Cik traktoru Staļingradas rūpnicai jāizlaiz 1 mēnesi?

- 1931. g. sākumā Staļingradas traktoru rūpnīca strādāja slikti. Marta mēnesī rūpnīca izlauda tikai ap 20 traktoru dienā. Cik traktoru

viņa izlaiž mēnesī? .. Bdr. Stajnam doto solījumu rūpnīca vēl nav izpildījuse, bet viņa to izpildīs tuvākā nākotnē. Sekojiet avižu ziņojumiem par Stajņingradas traktorū rūpnīcu!

● Amerikas vislielākā traktorū rūpnīca izlaiž dienā 110 traktorū. Cik traktorū šī rūpnīca izlaiž gadā, ja pieņemam, ka kapitālistiskā valstī, kur daudz visādu svētdienu un svētku dienu, darba dienu gadā ir ne vairāk kā trīs simti, kuras no mūsu traktorū rūpnīcām piegades beigās pārsniegs Amerikas rūpnīcu ražīgumu? [7, 53–54]

Kā redzams, matemātikas grāmatās teksta uzdevumos ietvertā informācija attiecīgo laikmetu raksturo precīzāk nekā īpaši apraksti. Protams, ka šo matemātikas grāmatu piemēru dažādos laikos var sameklēt visai daudz.

Dažādas grāmatu liecības par kultūras nīdēšanu padomju varas gados

Šādu grāmatu ir ļoti daudz, un to liecības ir daudzveidīgas. Dažas no tām.

1941. gadā tika izdota ābece pieaugušajiem, ko lietot analfabētu apmācības skolās. Tajā pašā gadā izdots palīgs kultarmiešiem analfabētu apmācībai (pēc statistikas datiem 1938. gadā Latvijā vidējais lasītprasmes līmenis bija tuvu 90 %). [29, 14] Lasot šo grāmateļu pamācības, var izjust attiecīgā laika "garšu".

Ar 1946. gadu un vēlāk tika publicēti no bibliotēkām izņemamo un iznīcināmo grāmatu saraksti (kopā 9). To izpēte un analīze varētu būt interesants darbs studentiem, kas pēti sociālistiska laikmetu Latvijā (Latvijas PSR). Šie saraksti nozīmēja, ka Mišņa bibliotēkas liela grāmatu un periodikas daļa atradās specfondā uz 50 gadiem. Daļu grāmatu pēc laika jāva izņemt no specfonda un lietot, izgriežot norādītās lappuses un citas salīmējot, atsevišķus vārdus aizsmērējot ar tinti. Piezīmēšu, ka šādu vardarbību nepieļāva Kārlis Egle un norādīja, ka labāk grāmatai būt specfondā, bet nesabojātai. Viens no sabojātas grāmatas paraugiem ir "Latviešu vēsturnieku veltījums

Robertam Viperam." Tajā izgriezta 37.– 44. lpp. un 55.– 64. lpp., ta ir Augusta Tenteļa teksta un Arvēda Švābes apcere par dažiem Livonijas saimniecības vēstures avotiem. [15] Ta ir tikai viens no ļoti daudziem piemēriem. Kādus ideoloģiskus nodokļus vajadzēja maksāt, lai izstrādātu pētījumu varētu publicēt, kā piemēru var minēt Oto Čakara darbu "Brāļu Kaudzišu "Mērnieku laiki" – pirmais reālistiskais romāns latviešu literatūrā". Pievienotajā izmantotās literatūras sarakstā kā pirmais minēts Marksa un Engelsa "Komunistiskās partijas manifests". Iespējams, ka autors, būdams apveltīts ar lielisku humora izjūtu, to darijis speciāli, bet, kā redzams, ideoloģijas sargiem ta nemaz nav licies smieklīgi. Diemžēl ne jau katrreiz varēja izlīdzēties ar marksisma klasiķu darbu uzskaitījumu literatūras sarakstā. Daudz Jaunāk, ja šis idejas iestrādāta tekstā. Strādājot bibliotēkā un ieteicot literatūru par dažādiem tematiem, jāastopas ar to, ka neskaitāmas grāmatas, raksti enciklopēdijās, kā arī periodiski izdevumi ir tādi, ka šodien bez komentāriem un paskaidrojumiem to izmantot nevar. Arī tā ir kultūrvēstures liecība, ko aizmirst nedrīkst, jo šis laika pusgadsimtu.

Nobeigums

Apskatā par neparastākiem kultūrvēstures avotiem izmantota raksta autore ilggadīgā saskare ar grāmatām un periodiku Mišņa bibliotēkā. Patiesībā gandrīz jebkura grāmata un periodiskais izdevums savā veidā var būt kultūrvēstures avots. Tomēr šajā gadījumā izmantoti spilgtākie piemēri – satura ziņā negaidītā vietā atklājas kultūrvēsturiski vai etnogrāfiski fakti tiešā veidā vai arī tie saskatāmi, īpaši pētīt. Apskatītie avoti nosacīti sagrupēti septiņās apakšnodalās, neņemot vērā, ka līdzīga veida fakti var būt vairākos no tiem. Akcents ir likts tieši uz avotiem. Daži apskatā minētie piemēri var rosināt etnogrāfus plašākiem pētījumiem, bet citi var būt tiešā veidā izmantojami, ja kādreiz tiktu sastādīta dažāda laika kultūrvēstures faktu hrestomātijā.

VĒRES

1. *Ābece pieaugušiem* [lietojama analfabētu skolās]. (Pēc V. Voskresenskās un P. Pavlovskās sast. A. Ozols.) Rīga: VAPP, 1941.
2. Celma, A. Svētku un ikdienas ēdieni Vidzemes jūrmalā. *Zari*. 1987. 135.–140. lpp.
3. Dārziņš, E. *Pavasara straumes*. ASV, Mineapole. 1961. 313 lpp.
4. Dravniece, S. *Atmiņas* (Kubalu skolas – muzeja raksti. 1. burtnīca). Mežsaustere. 1996. 127 lpp.
5. *Dundadznieks*. Dundagas pagasta padomes izdevums. 2001.–2004.
6. Ērmanis, P. *Smeldzīgais smaids. Atmiņas un sapņi*. Stokholma: Daugava, 1958. 326 lpp.
7. Grīslis, M. *Matemātika. Darba grāmata 4. mācības gadam*. Maskava: Prometejs, 1931. 78 lpp.
8. Ieviņa, M. *Kas kaitēja nedzīvot*. Stāsti. Bostona: LARAS Grāmatu klubs, 1990. 294 lpp.
9. Ieviņš, F. T. *Atmiņas par Dundagas pagasta skolām un kultūrālo rosību no 1838. g. līdz 1901.g. 199?* [B.i.] 25. lpp.
10. Kalnietis, A. Senie krāsu apzīmējumi Galgauskas izloksnē. *Zari*, 1988. 105.– 115. lpp.
11. Krākope-Kļava, K. Tautas tradīcijas un dzīves veids Ziemeļlatgalē. *Zari*, 1990. 117.–132. lpp.
12. Krēslīņš, J. Vasks saimniecības vēsturē, latviešu ticējumos un tautasdziesmās. *Zari*, 1985. 41.–64. lpp.
13. Krīgers, J. Kur senās parašas vēl bija dzīvas. Stāsts par kādu Kursas novadu. *Vilnis*. Zinaīdas Lazdas piemiņas fonds, 1974. 2: 38–42; 1975. 3: 41–46; 4: 50–60.
14. Lancmanis, Z. Lībju un krievu pēdas. *Latvijas Saule*, 1931. 97/ 99: 1086.
15. *Latviešu vēsturnieku veltījums Robertam Vīperam*. Rīga: Gulbis, 1939. [Sabojātais eksemplārs, ar izgrieztām lapām un izvīrotu tekstu.]
16. *Lauksaimnieku un citu zemes īpašnieku adresu grāmata*. Rīga: Valters un Rapa, 1931. 562 lpp.
17. Lautenbahs, J. *Latviešu otrie vispārējie dziedāšanas svētki Rīgā*. Jelgava: Zislaks, 1880.
18. Lautenbahs, J. *Latviešu trešie vispārējie dziedāšanas svētki*. Rīga: Rigaer Tageblatt, 1888.
19. Napjerskis, K. E. *Īsa pamācīšana priekš skolmeistariem, kas saviem skolas – bērniem grib mācīt domās ko izrēķināt*. Jelgava: Stefenhāgena drukātava, 1822. 59 lpp.
20. Naudiņa, G. Gadskārtu svētki Rīgā 20. gadsimta sākumā. [Jaungada diena. Trūkuma diena. Gavēnis. Klusā nedēļa. Lieldienas. Jāņi. Ābolu svētki. Ziemassvētki.] *Zari*, 1982. 97.–116. lpp.
21. Turpat. [Kristības, bērnu balles, iesvētības, kāzas.] *Zari*, 1983. 148.–166. lpp.
22. Turpat. [Ziemassvētku tirdziņš, vārda dienas, bēres.] *Zari*, 1984. 127.–134. lpp.
23. Naudiņa, G. Šuvējas un šuvēju valoda agrāko laiku Rīgā. *Zari*, 1990. 109.–114. lpp.
24. *Novocojušo izdevumu, kas nav lietojami Latvijas PSR sabiedriskajās bibliotēkās un grāmatu tirdzniecības tīklā saraksts*. (Nr. 2. – 9.) Latvijas PSR Ministru Padomes Glavļita izdevums [1945–1951].
25. Ozoliņa, E. Lieldienas. *Pa Dejas Ceļu*. 1984. 72: 8–9.
26. Ozoliņa, E. Ziemassvētki. *Pa Dejas Ceļu*. 1984. 73: 3–4.
27. *Palīgs kultūrarmietim analfabēta apmācībā*. Rīga: Latvijas PSR ĻKJS CK. 1941. 19 lpp.
28. *Pirmie vispārīgie latviešu dziedāšanas svētki Rīgā*. Rīga: Buši, 1873. 52 lpp. [Ziņas par dziedāšanas biedrībām uz atsevišķas salocītas lapas.]
29. Skujenieks, M. *Latvijas statistikas atlās*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938.
30. *Svēts mantojums Rīgai. J. Misiņš un viņa bibliotēka*. Rīga: Latvijas Akadēmiskā bibliotēka, 2002. 243 lpp.
31. Vagale, V. Kādas Zemgales mājas Džūkstes novadā. *Zari*, 1990. 133.–157. lpp.

UNUSUAL HISTORICAL AND CULTURAL SOURCES AT THE MISIŅŠ LIBRARY

Velga Kince

Summary

Key words: *Latvian periodicals in Dundaga, USA, Australia, and in Sweden; Guide-Book of the Latvian Song Festival (1873, 1880, 1888); Address Book of Farmers (1931); memoirs by Latvian authors in exile; two exercise-books in mathematics (1822 and 1931); primers for illiterates; registers of banned books*

The essay is based on the author's work at the Misiņš Library for a lengthy time period. Interesting historical, ethnographic, linguistic, etc. facts can be found in books and periodicals. Periodicals of Dundaga give vast historical information about the entire region. Details of peasant work in the early 19th century appear in a book on mathematics (1822). The Address Book of Farmers (1831) shows a peculiar difference between Latvian peasants and German colonists in Latvia in the 18th century: each farmstead in Latvia had a name given by its owner (e.g. "Lakstīgalas," "Čiekuri," "Lejasrasas"), but German owners had given only numbers to their farmsteads. Some exile literary periodicals give many-sided historical and ethnographical facts in the 19th and 20th centuries – about traditions in Rucava, Tirza, Džūkste, different festivities, and the lifestyle in Rīga. Guide-books of Latvian song festivals in the 19th century show a difference between personal names in Vidzeme and Kurzeme. Many intentionally damaged books and primers for illiterates show evidence of Soviet times in Latvia.